

A tőke német szemmel

Ulrike Herrmann „A tőke győzelme” című könyve elsősorban a hivatalos és megszokott szakmai álláspontoktól nagyban eltérő, a laikusokat is megcélzó, a gazdaságtörténetbe bevezető műként értékelhető. A történész,¹ aki Berlinben szakújságíróként tevékenykedik, röviden felvázolja a kapitalizmus létrejöttét és fejlődésének körülményeit. Közben a ma elterjedt neoliberalis gazdasági főáramlatok ellen érvel, miközben világosan kifejti a tőke és a pénz közötti jelentős különbséget, leszögezve, hogy az ősrégi „piacgazdaság” már régen nem hasonlít ahhoz, ami az 1760-as évek Angliájában keletkezett. Olyan kérdésekre keres választ, hogy mi a pénz, meg a piacgazdaság, és mióta létezik globalizáció?

Herrmann német rendszerességgel és pontossággal, valósággal darabokra szedi a gazdasági tevékenységekkel kapcsolatos aktuális mítoszokat és előítéleteket. Nem nélkülözi Marx és társainak felismeréseit sem a neoliberalizmus és a keynesianizmus viszonyának megmagyarázásában. Tág történeti kitekintés ez, amely felöleli Mezopotámiát, Kínát, Arisztotelészt és a származékos értékpapírok (derivatív javak) kereskedelmén keresztül máris Londonba és New Yorkba kalauzolja az olvasót. Habár az EU folyamatosan szabályozni próbálja a származékos értékpapírok tőzsdén kívüli kereskedelmét, ez ma továbbra is virágzó üzletnek számít az illető spekuláns körökben, akárcsak a nemkívánatos Lehman-csőd előtt.

A megtevesztő cím ellenére a műben felsorakoztatott tényállások és érvek mégsem értelmezhetőek a kapitalizmus mély kritikájaként. Herrmann szemléletes történelmi példák segítségével akarja megmagyarázni az olvasónak, hogyan jött létre az elemzett gazdasági struktúra, ugyanakkor a kapitalizmus ideológiai hátterére is rámutat. Azt keresi az alapokból ki-

¹ Ulrike Herrmann 1964-ben született Hamburgban és banktisztviselői szakképzése után a Henri Nannen Újságírói Iskolát is befejezi. Ezek után a Berlini Szabadgyetemen tanul tovább: gazdaságtörténetet és filozófiát hallgat. 2000 óta a berlieni Taz gazdasági rovatának szerkesztője. A Taz-nál parlamenti tudósító is volt és néhány éven keresztül az olvasói véleményekre is ő válaszolt. Herrmann mind a mai napig tagja a berlieni Taz szerkesztői-kiadói szövetkezetnek.

indulva, hogy miként működik, illetve milyen beható következményekkel járt a gazdasági fejlődés és a legutóbbi válságok ciklikussága a mai európai emberekre, hiszen 2000 óta már három súlyos pénzügyi krízis is megrázta Európát. Átfogóan főleg azokat a gazdaságtörténeti feltételeket és szociális átalakulásokat mutatja be, amelyek a különféle pénzügyi és gazdasági válságokkal kapcsolatosak. A szerző munkájának egyszerű nyelvezete és publicisztikus fejtegető jellege, valamint a történelmi hátterek bemutatása miatt az avatatlan olvasó számára is hamar nyilvánvalóvá válik, hogyan keletkezik a haszon, vagy a kapitalizmus függvényében hogy alakul ki a jóléti állam. Olyan középosztálybeli kényszerképzetekkel szembesülhetünk itt, mint például az egyre növekvő társadalmi különbségek, ami a géprombolókhoz hasonló alaphozzáállással buzdít a tőke, és annak megtestesülése, a pénz ellen.

„A kapitalizmus fogalmának megvan az az előnye, hogy pontosan leírja azt, ami a mai gazdasági rendszert is jellemzi: magában foglalja a tőke azon célú bevetését, hogy ezek után még több tőke legyen birtokolható, és a nyereség megvalósítható. Ez olyan folyamat, amely exponenciális növekedést idéz elő.”² Herrmann „lehetetlennek” tartja az exponenciális növekedés lehetőségét, és úgy gondolja, hogy nem létezik tényleges minőségi növekedés, mert a kapitalizmus alapvetően a mennyiségi növekedésre épül. Annak ellenére, hogy ma egyre kevesebb energiát használnak fel egy bizonyos termékmennyiség előállításakor, összességében az emberek több energiát fogyasztanak, és több károsanyag-kibocsátással szennyezik a környezetet és a légkört, mint például a múlt században. Persze a szerző tévedhet is, amikor azt vizionálja, hogy a gazdasági növekedésnek és így a jelenlegi kapitalizmusnak is „elkerülhetetlen” a vége. Ismételten (9., 10., 18., 20., 131.). az „exponenciális növekedés” lehetetlenségét nyomatékosítja. Ha egy adott mennyiség bizonyos idő után valamennyi százalékkal növekszik, akkor exponenciális folyamatról van szó. Herrmann megkérdezi, hogy mi alapján méri azt a nagyságot, ami növekszik? Az a növekedés, amit manapság mérnek, a bruttó nemzeti össztermék éves pozitív jellegű változása, és ezáltal a mért változók is belefolyanak ebbe a számításba. Viszont egy nemzeti gazdaságban sok más dolog is történhet, ami megmutatkozik a növekedési adatokban. Ugyanakkor a földi nyersanyagforrások végesek, vagyis a levegőt és a talajt nem lehet határtalanul szennyezni anélkül, hogy

2 A szerző így határozza meg a kapitalizmust: „Der Begriff Kapitalismus hat den Vorteil, dass er präzise beschreibt, was die heutige Wirtschaftsform auszeichnet: Es geht um den Einsatz von Kapital mit dem Ziel, hinterher noch mehr Kapital zu besitzen, also einen Gewinn zu erzielen. Es handelt sich um einen Prozess, der exponentielles Wachstum erzeugt.“ Ulrike Herrmann 2013: 9.

az emberiség megsemmisítené saját magát. De a környezeti szennyezésnek és az erőforrások felhasználásának feltétlenül a növekedés korlátainak kell lenniük? Miért ne tudna az ipar olyan megoldásokat keresni vagy úgy óvni az erőforrásokat, hogy a természet közben regenerálódhasson? Miért ne jöhetnének létre a kapitalizmus hajtóereje által olyan értékek is, amelyek elősegíthetnék az általános jólétet anélkül, hogy az emberiség a saját jövőjét kockáztatná? Gazdasági, társadalmi és ökológiai vonalon vannak olyan lehetőségek, melyek által a minőségi növekedést pozitívan lehetne befolyásolni. Így többet kellene foglalkozni a fiatalok hatékonyabb oktatásával, a bevándorlók jobb beilleszkedésével és az idősök gondozásával. Ide tartozik a megújuló energiaforrásokban rejlő lehetőségek kiaknázása, mint ahogyan a környezetbarátabb mezőgazdaság kiépítése is, vagy a jelenlegi mobilitási eszközök lecserélése környezetvédelmi szempontból jobb technológiákra. Miért ne lehetne technikai fejlődés anélkül, hogy a kapitalizmusnak „vége” lenne? Mindez lehetetlen az állam szerepvállalása nélkül, vagyis a politika olyan hatalmi eszköz, amelynek képviselnie kell a társadalom akarátát. Így egy átalakult kapitalizmusban is lehetségesnek kellene lennie, hogy megfelelő körülmények között a rendszer hosszú távon is hozzájárulhasson egy jobb irányú gazdasági növekedéshez.

Ki fog alakulni tehát egy új rendszer, azonban hogy ez pontosan milyen lesz, ma még felismerhetetlen. Ez is ugyanolyan meglepő lesz a kortársak számára, mint amilyen a kapitalizmus volt akkor, amikor kialakult Északnyugat-Angliában az 1760-as években. Hermann négyféle gazdasági válsága mogoróhéjban: 1) A német 2010-es agenda miatt „verseny-válság” is megindult, amelynek következtében deflációs spirál keletkezett (22.). 2) A válságban lévő országok felhalmozott adósságai „a hitel-buborékok” miatt jöttek létre, vagyis a különféle tőzsdei-pénzügyi spekulációk szabályozatlansága miatt (217.). 3) A valutaövezet helytelenül van megalkotva, mert hiányzik „az árfolyam kockázat nevű fék” (220.). 4) Az euró-övezet politikusai által kiváltott „válságkezelői krízis” igencsak súlyos következményekkel járt, mert a trojka itt ismét összekeverte a közgazdaságtant az üzemgazdasággal: az elfogadott megszorító intézkedések még sehol sem jelentettek megoldást a gazdaságban tevékenyen résztvevő szereplők alapvető termelési, befektetési és fejlesztési problémáira. Éppen ellenkezőleg, mivel a kereslet nagyban hiányzott, ez tovább mélyítette a gazdasági és társadalmi válságot, ami veszélyt jelent magára a demokráciára is, mert az emberek nem tűrik sokáig a bizonytalan állapotokat (226.).

Herrmann válságokkal kapcsolatos megfigyeléseit és állításait így lehetne összefoglalni: a pénz azóta létezik, amióta az emberiség feladta a ván-

dorló vagy félnomád életmódot és véglegesen letelepedett. Azonban a pénz nem jön létre csak úgy a semmiből (a szerző szemléltető példája itt a folyószámlahitel). Sőt, a pénz önmagában nem eredményez növekedést és nem egyenlő a gazdagsággal sem. „A pénzt nem lehet megenni” és a tőke az, ami igazán fellendíti a gazdaságot. Amennyiben a bérek nem emelkednek, akkor rövidesen válság következik, vagyis minden tévhit ellenére a magas vagy arányosan növekvő fizetés a kapitalizmus mozgatórugója. Jó lehet az, ha a cégek néha arányosan takarékoskodnak, de az nem jó, ha a válság idején az állam is spórol, mert ez károsan hat a gazdaságra. Állam nélkül nemcsak kapitalizmus nincs, de szabad piacgazdaság sem létezik. A globalizáció nem ördögös és új jelenség. *Albrecht Müller* globalizációval kapcsolatos 2004-es tézise szerint a globalizáció jelensége azért vonult be viszonylag újként a köztudatba, mert a múlt században a kereskedelmi áramlások világszintű összekapcsolódásának folyamata, és a globális árverseny a világháborúk miatt többszörösen is megszakadt. Nyilvánvaló tehát, hogy a globalizációt negatív jellel jellemezte be a neoliberális érvrendszerbe azért, hogy liberalizálhassák a pénzügyi piacokat, csökkentsék a vállalatok adóit és alacsonyan tarthassák a béreket. „De ezek nem megszorítások voltak, hanem politikai döntések,” melyeket 1980-tól alkalmaztak először abban a reményében, hogy majd közben szükség szerint többszörösen javítani fogják (104.).

A baloldali gondolkodók félreértése nagyrészt abból adódik, hogy a pénznek túl nagy szerepet tulajdonítanak, ugyanakkor túlbecsülik a kamatlábak és a növekedés kapcsán feltételezett ok-okozati viszonyt.

A piacgazdaságot nem kell összetéveszteni a kapitalizmussal, ami már a kezdetektől globálisan hatott. A szegények és gazdagok közötti túl nagy vagyonskülönbség a gazdaság stagnálásához vezethet. A kapitalizmusnak éppen úgy szüksége van a tömeges fogyasztásra, mint a mennyiségi növekedésre is. Mindezekből a tézisekből a szerző nagyon egyedi nézőpontot fejleszt ki: kezdve a felismeréssel, hogy egy véges világban nem lehet végtelen növekedés, ugyanakkor egy akart defláció (mint Japánban) következményeitől is óvva int. Herrmann meg van győződve arról, hogy az eljáró politikusok és a fontosabb gazdasági szereplők nem értik magát a rendszert, aminek aktív alakítói. Ezt persze nehéz így elfogadni, de a szerző alapkihívása figyelemre méltó, mert megkérdezi, hogy kinek is van igaza? Ilyen módon konstruktív vitákat generálhat.

A négy különböző euró-válság olyannyira átláthatatlan, hogy a németek többsége úgy gondolja, a bajba jutott tagországok megmentése gazdaságilag megvalósíthatatlan. Valójában azonban nagyon is kézenfekvő lenne egy

megoldás. Európa gazdag és kiemelkedő teljesítményekre képes, és nincsenek különösebb gazdasági gondjai. A fennálló bonyodalmak főként abból következnek, hogy az euró-zónát nagyon rosszul irányítják Brüsszelből. Pedig csak egyetlen főbb pénzkiadása lenne az Uniónak, ha végre hajlandó lenne összeállítani egy gazdasági ösztönző csomagot a déli országoknak, mert Spanyolország, Portugália és Görögország segítségre szorulnak már csak az ottani nagy szegénység, azaz a munkanélküliség miatt is. Az EU nyugodtan megengedhetné magának az ilyenféle támogatásokat, és az ilyen típusú intézkedések az egész euró-övezetnek igencsak jót tennének. Amennyiben az euró megszűnne, a németek nemcsak a fő okozói lennének ennek a nemkívánatos folyamatnak, hanem ők maradnának a legnagyobb vesztesei is, hiszen az esetlegesen bevezetett új „D-Mark” gyorsan felértékelődne, azaz így a külföldi vagyon hamar megsemmisülne, és ezzel a kivitelre szakosodott német ipar súlyosan és hosszú távra megsérülne (230.).

Herrmann valódi javaslatokat is tesz a jövőre nézve, amelyeket öt pontban lehet bemutatni. „Elsőször: az állam ne várja, hogy a cégek fektessenek be, hanem maga végezzen befektetéseket. Másodszor: ezeknek az értelmes projekteknek az anyagi fedezése érdekében az állam nyugodtan bevezethetné a vagyonadót. A gazdagok fölösleges megtakarításai meg lennének kicsit csapolva, ráadásul ez még igazságos is lenne... Harmadszor: a német gazdaság alig vagy egyáltalán nem nő addig, amíg a reálbérek stagnálnak. Ez megint teljesen logikus. A növekedés azt jelenti, hogy még több árut állítanak elő. De ki fogja ezeket a további termékeket megvenni, ha nem emelkednek a fizetések? Negyedszer: mivel amúgy is túl sokat takarékoskodunk, rendkívül kellemetlen, ha még az állam is takarékosásra kényszeríti polgárait azzal, hogy a magánnyugdíj-biztosítást erőlteti. A Riester-nyugdíj valószínűsítő vagyonmegsemmisítő gép. Ötödször: amennyiben a pénzügyi buborék nem robban fel, meg kell akadályozni, hogy ez továbbra is felfúvódjon. Egy pénzügyi tranzakciós adó segíthetne ebben...” (237.).

Ezen túlmenően, a bankok és árnyékbankok egyéni tőkéjének jelentősen növekednie kellene ahhoz, hogy a saját veszteségeiket egymaguk viselhesék: a bankokból nyugodtan lehetnének újra takarékpénztárak A nemzetközi bankügyletek (hitelezés) és a különféle spekulációs tranzakciók (adóparadicsomok) továbbra is termelik a könyvelői nyereségek hatalmas halmazait. Ezek azonban a reálgazdaságra nézve nem produktívak. Amennyiben nem sikerül a papíron létező nyereségeket időben lefedni, akkor a következő válság sokkal súlyosabb következményekkel jár majd, mint az eddigiek. A szolgáltatásokba és a termelésbe folyó beruházások által nem lehet akkora forgalmat elérni, mint a tőzsdéken vagy a hitelezésnél végbemenő csillagá-

szati nyereségek, annak ellenére, hogy az alapvető befektetések, a nagyobb jólét és a biztonság valós mozgatórugóiként is felfoghatóak. Hasonlóképpen rendszerkritikusok, politikusok és nem egy neoliberais közgazdász mégis azt hiszi, hogy a befektetési piacokon zajló folyamatok kulcsfontosságúak. A piacgazdaság és a kapitalizmus tehát nincsenek különösképpen jó hatással az olyan termékekre, mint az élelmiszerek, az ingatlanok, a környezet vagy az egészségügy.

Herrmann művével bebizonyítja az olvasónak, hogy a szakújságírói tehetség valamint a tudományos kutatás párhuzamos összevetéséből kiváló szellemi teljesítmény születhet. Következtetésként levonható, hogy a társadalmi hiányosságok kapcsán nem a pénznek van meghatározó szerepe a válsághelyzetekben, hanem inkább az ideológiai irányultság és a szellemi beállítottság számítanak lényeges tényezőknak.

De miért van ez így? Azért, mert a döntéshozók ezek alapján osztják szét az anyagi javakat a volt, a jelenlegi, vagy a potenciális választóik között. Herrmann egyszerűsítő stílusának azonban az az egyik hátránya, hogy a szerző néha egyértelmű állásfoglalásra törekszik bizonyos tények, körülmények kapcsán, ugyanakkor túlságosan óvatos a szakszerű véleménynyilvánításokkal szemben, és ilyenkor felvállalja azt a kockázatot, hogy az érv nem mindig teljes és meggyőző. Néha pontosan ezek a sajátos rálátások segítenek az olvasónak abban, hogy megértsen bizonyos összefüggő politikai, gazdasági és történelmi körülményeket vagy az ezzel kapcsolatos elméleteket. Így Herrmann euró-válság magyarázatai nagyon is elfogadhatóak, azonban nem szabad elfelejteni, hogy néhol a történész túlságosan is sajátos véleménykifejtéséről van szó. Herrmann enyhén túloz például akkor, amikor Ronald Reagan politikáját, a gazdagok „keynesianizmusaként” értékeli vagy olyan kihívó, de tézisértékű megjegyzéseket tesz, hogy a Schröder-féle politika (Agenda-Politik) szintén hozzájárult a jelenlegi pénzügyi válság kibontakozásához. Az 1636-os hollandiai tulipánválságot részletesebben is be lehetett volna mutatni, hiszen ez által jobban szemléltethető lett volna az euró-krisis. Ugyanígy körülírni a pénzteremtési folyamatot a költségvetési főösszeg meghosszabbításával a bankoknál az aktív számláról a passzív számlára való könyveléssel, nem rossz ötlet, de így nem teljes, mert Herrmann kihagyja a nettósítással kapcsolatos fontos részleteket.

A könyv magán viseli a szerző történelem iránti szenvedélyét, s azt, hogy hatékonyan él az eredeti források szabad értelmezésének lehetőségeivel. Főként az egy- vagy félmondatosra sikerült megállapításai tartalmaznak tényszerűtlen vagy logikailag pontatlan részeket. Herrmann többnyire borúlátó hangnemben ír a közvetlen jövőről, ami nem meglepő, hiszen a könyv a

gazdasági növekedés határaival kapcsolatos kihívások boncolgatásával végződik. Azt gondolja, hogy maguk a szakemberek sem tudják igazán, hogy melyik a legjobban járható út, amely tényleg kivezethetné Európát jelenlegi súlyos válsághelyzetéből. Az olvasó számtalan kiegészítő magyarázatot és komoly referenciát talál a könyv végén. Mindezekből egyértelművé válik, hogy a történész a bemutatott folyamatok megértetésére törekszik, és nem az ideológiák vagy a különféle divatos tudományos irányvonalak követésében érdekelt. Érvelése azért is meggyőző és tanulságos, mert a tényleges magyarázatokon meg rálátásokon kívül rugalmas történelmi példákat is használ. Ez viszont egyáltalán nem jellemző a német makro-közgazdaságtannal foglalkozó szakemberek köreiben.

Ulrike Herrmann: Der Sieg des Kapitals. Wie der Reichtum in die Welt kam: Die Geschichte von Wachstum, Geld und Krisen (A tőke győzelme. Ahogyan a gazdagság a világba jött: a növekedés, a pénz és a válságok története). Westend Verlag, Frankfurt a. M., 2013. 288.

Eperjesi Zoltán

